

כנס הרצליה

השנתי התשיעי

על מאזן החוסן והביטחון הלאומי

- מדיניות, מדינאות ומנהיגות לעיתות מבחן -

2-4.2.2009

נייר עבודה

צדק היסטורי: הפליטים היהודים ממדינות ערב

רקע והיבטים אופרטיביים

רחל מכטיגר

- טיוטה להערות -

המרכז הבינתחומי הרצליה
בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה
המכון למדיניות ואסטרטגיה

המסמך משקף את דעתם של הכותבים בלבד

צדק היסטורי: הפליטים היהודים ממדינות ערב

הקדמה

בחודש אפריל 2008, קיבל הקונגרס האמריקאי, פה אחד, את החלטה 185 – החלטה היסטורית, המכירה בזכויותיהם של הפליטים היהודים יוצאי מדינות ערב, והמתנה כל סיוע או פיצוי לפליטים הפלסטינים בהגשת סיוע או פיצוי דומה ליהודים יוצאי מדינות ערב, כתנאי להסכם שלום כולל וצודק במזרח התיכון. ההחלטה מדגישה, את עניינה ודאגתה של ארה"ב מהפרת זכויות האדם, הגירוש בכוח, ונישול הרכוש של היהודים שנעקרו ממדינות ערב; וקובעת כי כל הסכם שלום כולל במזרח התיכון חייב ליישב את הבעיות הנוגעות לזכויות הלגיטימיות של היהודים העקורים ממדינות ערב; כי כל החלטה הנוגעת לסוגיית הפליטים במזרח התיכון, תכלול התייחסות דומה ומפורשת לפליטים היהודים יוצאי מדינות ערב, וכי בכל הסכם כולל ערבי-ישראלי, ההתייחסות לסוגיית הפליטים מהמזרח התיכון, צפון אפריקה והמפרץ הפרסי, צריכה לכלול הכרה בזכויות הלגיטימיות ובאבדות שנגרמו לפליטים העקורים ממדינות ערב.¹

החלטה 185 של הקונגרס קובעת שאכן במזרח התיכון קיימת בעיה של פליטים: בעיה כפולה של פליטים פלסטינים ופליטים יהודים שנעקרו ממדינות ערב. אך בעוד שבעיית הפליטים הפלסטינים ידועה ומוכרת לכל, והיא זו שתמיד מוזכרת בהקשר של המזרח התיכון, מעטים מודעים לקיומה של בעיית הפליטים היהודים, שנאלצו לעזוב את ארצות הולדתם. גם מדינת ישראל, עד לחודשים האחרונים, לא עשתה דיו ברמה הממלכתית כדי לקדם את ההכרה בזכותם של פליטים אלה, ולפעול לפיצויים. יהודים אלה הינם צאצאיהם של קהילות יהודיות עתיקות שחלקן חיו במזה"ת במשך יותר מ-2,500 שנים, יותר מאלף שנה לפני יסוד האסלאם.

בחודשים האחרונים חל שינוי בהתייחסות לנושא, ברמה הממלכתית, ויש התעניינות בנושא גם ברמה הציבורית. הביטוי הבולט הוא מהלכים אותם מובילים השר לענייני גמלאים מר רפי איתן, המופקד מתוקף החלטת ממשלה 1263, על נושא השבת הרכוש והפיצוי לפליטים היהודים יוצאי מדינות ערב, וכן מנכ"ל המשרד מר אבי ביצור. בכנס שקיים משרד הגמלאים ב-20 בינואר בנושא השבת הרכוש היהודי, הכריז השר על כוונתו לקדם קבלת "הצעת מחליטים" בממשלה, שתתווה את המדיניות אותה צריכה ממשלת ישראל לבצע בנושא. במוקדה של "הצעת המחליטים" - הכרה בזכותם של הפליטים היהודים להכרה ולפיצוי; גזירה שווה עקרונית ומעשית בטיפול בפליטים היהודים והפליטים הפלסטינים, בכל מסגרת של משא ומתן; והתניית הסכם שלום כולל בפתרון בעיית הפליטים היהודים. השר איתן דיבר גם על הצורך לקבל החלטה דומה בכנסת.

עקירתם של הפליטים היהודים ממדינות ערב הינה המשך ישיר לשורה של אירועים שקרו מאז ראשית המאה ה-20, ואשר ביטאו התנגדות, לא אחת אלימה, מצד ערביי ארץ ישראל המנדטורית לרעיון ההתיישבות היהודית בארץ ישראל. ביטוייהם הבולטים של אירועים אלה היו מאורעות 1936; החבירה בין המופתי של ירושלים חאג' אמין אל-חוסייני, ראש הוועד הערבי העליון, לבין היטלר עם כל המשתמע מכך (ראה בהמשך); הפלישה של צבאות של שבע

¹ House Resolution no. 185 - <http://www.justiceforjews.com/res-april-08.pdf>;
<http://www.govtrack.us/congress/billtext.xpd?bill=hr110-185>;
http://fwwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=110_cong_bills&docid=f:hr185eh.txt.pdf;

מדינות ערב למדינה החדשה שהוקמה, מייד לאחר הכרזת העצמאות. כתוצאה מהעימות הצבאי הפכו 726,000² ערבים מתחומי ארץ ישראל המנדטורית לפליטים, והם מוכרים ומוגדרים מאז כפליטים הפלסטינים. מדינות ערב אליהן ברחו, שיכנו אותם במחנות פליטים והם קיבלו מעמד של פליטים. אלה שלא ברחו, נשארו במדינת ישראל והפכו אזרחיה. (מלחמת ששת הימים גרמה לתוספת של עוד 150,000 פלסטינים שהפכו לפליטים).³

בעיית הפליטים השנייה – בעיית הפליטים היהודים יוצאי מדינות ערב, נוצרה באותה תקופה, עת החלה עזיבה המונית של הקהילות היהודיות מארצות מוצאם במזרח התיכון. עזיבה זו הייתה תולדה של הרעה משמעותית במעמדם בארצות מוצאם בעקבות תכנית החלוקה של האו"ם, ובעיקר במהלך, ובעקבות המלחמה שבה פתחו מדינות ערב מייד לאחריה. חלקם הגדול של יהודים אלה הגיע לישראל וחלקם עבר למדינות אירופה ויבשת אמריקה. מדינת ישראל, בסיוע יהדות העולם, פתחה בתהליכי קליטה ושילוב של יהודים אלה, והם הפכו לאזרחים מייד עם הגעתם לישראל. על מימדי העזיבה ההמונית תעיד העובדה שבשנת 1948 חיו בארצות המזרח התיכון כ-860,000 יהודים.⁴ כיום חיים בכל מדינות ערב כ-7,000 יהודים, רובם במרוקו.⁵

חשוב לציין כי היחס של מנהיגים ערביים ואוכלוסיות ערביות ליהודים היה שונה ממדינה אחת לשנייה. במדינות אחדות (כמו סוריה), היהודים לא הורשו לעזוב והוחזקו כבני ערובה, באחרות, יהודים רבים גורשו (כמו במצרים) או עזבו בליט ברירה בהמוניהם (כמו בעיראק) ובחלק מהמדינות, כמו מרוקו ותוניסיה, הקהילות היהודיות חיו ב"שלוש יחסים" תחת הגנת השליטים. לאורך השנים התקיים בארץ ויכוח על מאפייניה של העלייה היהודית ממדינות ערב. חלק מיוצאי ערב טענו שהייתה זו בחירתם לבוא לחיות בישראל משיקולים ציונים, וכי עלייתם לארץ הייתה הגשמת חלומות, תקוות ושאיפות של אלפיים שנות גלות, ולכן אינם רוצים להיות מוגדרים כפליטים. אחרים, לעומתם, טענו כי הגיעו לישראל כפליטים מארצות הולדתם. אולם בחינת רצף האירועים במדינות ערב השונות מלמדת כי המדיניות של ממשלות ערב, במיוחד מאז תכנית החלוקה והמלחמה שפרצה בעקבותיה, לא הותירה לרוב הגדול של יהודי ערב כול ברירה אלא לחפש מקלט מהרדיפות, במדינות אחרות.⁶ חלק קטן יותר בחר להגר לאירופה ואמריקה, והרוב בחרו בישראל כביתם החדש. רובם של היהודים שעזבו את ארצות הולדתם ומגוריהם בשנים שלאחר שנת 1947 עונים על הגדרת הפליט כפי שהיא מנוסחת באמנת האו"ם (1951).⁷

² Jewish Refugees from Arab Countries: The Case for Rights and Redress - <http://www.justiceforjews.com/jjac.pdf>

³ <http://www.palestine-pmc.com/details.asp?cat=3&id=466>

⁴ Maurice M. Roumani, *The Silent Refugees: Jews from Arab Countries*, Mediterranean Quarterly – Volume 14, November 3, Summer 2003 pp. 41-77.

⁵ World Jewish Population, 2007, The American Jewish Year Book, 2007, pp.551-600 -

http://www.jewishdatabank.org/AJYB/AJY_World_2007.pdf

<http://www.justiceforjews.com/jjac.pdf>

⁶ Maurice M. Roumani, *The Silent Refugees: Jews from Arab Countries*, Mediterranean Quarterly – Volume 14, November 3, Summer 2003 pp. 41-77.

⁷ http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/o_c_ref.htm

היחס ליהודים על פי המקורות באסלאם ובשלטון הערבי והמוסלמי⁸

אפיון מצבם של היהודים במזרח התיכון תחת השלטון הערבי מחייב הכרה של היחס ליהודים במקורות של האסלאם ושל יחס השלטון המוסלמי במרחב הערבי, במאות הראשונות שלאחר היווסדות האסלאם. מאז היווסדה, נקטה דת האסלאם עמדה אמביוולנטית, הנטועה גם בחינוך האסלאמי, כלפי המיעוטים בני הדתות המונותאיסטיות (אהל אל-כתאב = "אנשי הספר"), דהיינו- יהודים ונוצרים. בקוראן ובחדית' (מסורות שבעל פה) יש מצד אחד מסרים החוסכים מהיהודים והנוצרים השפלה, רדיפות ומוות. מצד שני, יש בחלק מהספרות המוסלמית הדתית והחילונית, גישה מפלה ליהודים, לנוצרים וליהדות ולנצרות.

על פי הקוראן, היהודים והנוצרים יכולים לחיות תחת שלטון במעמד של ד'ימים (בני חסות). במעמד זה הם מוגנים מפני מוות או אילוץ להמיר את דתם, כל עוד הם כפופים לחוקי האסלאם. הגנה זו חייבה את הד'ימים לשלם מס גולגולת הידוע כ"גי'זיה". החל מהמאה ה-8 חלה החמרה במעמדם הנחות של היהודים בעקבות חוקים ותקנות, שבמאה ה-11 נערכו כ"אמנת עומר". האמנה כוללת שורה של תקנות שמטרתן להפריד בין מוסלמים ללא מוסלמים ולשמר את העליונות של המוסלמים על ידי השפלה ודיכוי של הלא מוסלמים. השמירה על תקנות אלה הייתה תנאי אותו היו הלא-מוסלמים, "אנשי הספר", חייבים למלא, על מנת לחיות תחת השלטון המוסלמי. תחת איום של מוות, נאסר על היהודים לבקר את הקוראן, האסלאם או את מחמד, לשאת אישה מוסלמית, לבצע פעילות מיסיונרית בקרב מוסלמים, לפגוע בחיי מוסלמים או ברכושם. בנוסף, נאסר עליהם לבנות בתים גבוהים מאלו של המוסלמים, לרכב על סוסים (ומאוחר יותר גם פרדות), לשתות יין בפרהסיה, להתפלל, לקונן, או לקבור מתים תוך השמעת קולות רמים או בדרך שתפגע במוסלמים. נאסר עליהם לשאת נשק, ועדותם נפסלה ולא הייתה קבילה בבתי דין מוסלמים.

במסגרת התקנות שהוטלו על היהודים הם צוו (כמו למשל על ידי החליף בשושלת בית עבאס - אל-מתווכל -847/861) לייחד את בגדיהם העליונים על ידי סממנים מבדילים כמו ענידת טלאי צהוב, חבל במקום חגורה, כפתורים צבעוניים על הטורבאן, וטלאים על החזה והגב. וזאת שנים לפני שמנהג זה קנה אחיזה באירופה. השליטים הממלוכים ציוו בשנת 1301 על היהודים לחבוש טורבאן צהוב בלבד, ובשנת 1363 הוטל עליהם לנעול נעליים בצבעים נבדלים. היו גם תקיפות פיזיות על היהודים, שגרמו למותם של יהודים רבים בצפון אפריקה. לאורך השנים, נפוצו תופעות של תפיסה והרס של רכוש יהודי (בתים, חנויות, בתי כנסת, וקברים) על ידי מוסלמים. במדינות כמו מצרים, סוריה, עיראק ותימן, ניתנו לעיתים קרובות צווים להריסת בתי כנסת. הערבים הפכו פחות ופחות סובלניים. ברוב המקרים חכמי הדת המוסלמים, אפילו יותר מהשליטים, היו בעד כפיית "אמנת עומר". השפעתם הייתה רבה משום שהייתה להם גישה ישירה לקהילת המאמינים, בתפילות יום השישי, בהם הלעיטו את המתפללים במסרים פוליטיים ודתיים.

⁸ פרק זה מתבסס על:

Maurice M. Roumani, *The Silent Refugees: Jews from Arab Countries*, Mediterranean Quarterly – Volume 14, November 3, Summer 2003 pp. 41-77;
Carol Basri, *The Jewish Refugees from Arab Countries: An Examination of Legal Rights – A Case Study of the Human Rights of Iraqi Jews* - <http://www.justiceforjews.com/basripaper.pdf>

הרדיפות נגד היהודים – חלק מהמאבק נגד ההתיישבות היהודית בארץ ישראל

ההתיישבות היהודית בארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה העשרים עוררה התנגדות אלימה מצד התנועה הערבית הלאומית שאחד מביטוייה הבולטים היו מאורעות 1936. אחד ממנהיגייה של התנגדות זו היה המופתי של ירושלים חאג' אמין אל-חוסייני, ראש הוועד הערבי העליון. שהוביל קו תקיף ביותר כנגד היישוב היהודי, ועודד שימוש בטרור ורצח כנגד חפים מפשע. בשנת 1941 הוא הגיע לגרמניה שהייתה נתונה בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, ונפגש עם היטלר, ממנו קיבל הבטחה כי עם כיבוש המזרח התיכון "מטרתה היחידה של גרמניה תהיה אז להשמיד את היסוד היהודי המתגורר במרחב הערבי בחסות הבריטים" למזלו הטוב של היישוב היהודי ושל יהודי מדינות ערב, מזימותיהם של המופתי והיטלר נכשלו עם פלישת בנות הברית פלשו תחילה בשנת 1943 לצפון אפריקה תוך הבסת הכוחות הגרמניים בפקודו של רומל.

עם תום מלחמת העולם השנייה וערב תוכנית החלוקה וקריסת הסדר האימפריאלי הישן, גאתה הלאומיות הערבית, ונציגי מדינות ערב איימו שקבלת תוכנית החלוקה תביא לסופה של יהדות ערב. היהודים במדינות ערב החלו לסבול מרדיפות שיטתיות מצד המשטרים הערביים. משטרים אלה יזמו צווים רשמיים וחקיקות ששללו מהיהודים זכויות אזרח. הם החרימו את רכושם; נישלו אותם מאזרחותם ומאמצעי מחיה. לעיתים קרובות יהודים הפכו קורבנות של רצח, מעצרים ומאסרים שרירותיים, עינויים וגירוש.

עם ההכרזה על הקמתה של מדינת ישראל, הסטטוס של היהודים במדינות ערב הורע בצורה דרמטית כשמדינות ערביות רבות הכריזו מלחמה על ישראל שזה עתה נולדה, וחלקן השתתפו בפועל במלחמה באמצעות שיגור כוחות מצבאותיהן. התנגדות זו בעולם הערבי להקמת מדינת ישראל היוותה זרז להופעה של מסורת רבת שנים של התעללות ואפליה, שניזומה על ידי המשטרים הערביים, הממסד הדתי והאוכלוסיה. כתוצאה מכך, מאז 1948, כ- 860,000 יהודים נעקרו מכעשר מדינות ערביות, שהיו ארצות מולדתם במשך שנות דור רבות. אחרים שנשארו במדינות אלה הפכו בני ערובה של הסכסוך הערבי הישראלי. למעשה במרבית המקרים, כשהיהודים עזבו את המדינה, רכוש קהילתי ופרטי הופקע ללא פיצוי. כיום נותרו במדינות ערב כולן כ-7,000 יהודים.

מקוצר היריעה, חיבור זה לא יסקור בהרחבה את כל ההיסטוריה של הרדיפות וההתנכלויות ליהודים במדינות ערב השונות, החל מהמחצית הראשונה של המאה ה-20. להלן מספר דוגמאות: במצרים אירעו כבר בשנת 1945 פרעות נגד יהודים שכללו הרג של עשרות, פציעת מאות ושריפת בתי כנסת ומוסדות יהודיים. בעקבות חוקים שנחקקו במצרים בשנת 1947 ולאחר מכן, בעקבות ההכרזה על הקמת המדינה התגברו הרדיפות האלימות נגד היהודים, ובוצעו מעצרים המוניים. משנת 1956 ואילך נחקקו עוד חוקים הקובעים עונשים שונים ל"ציונים" במצרים, בהם שלילת אזרחות והפקעות רכוש. בשנה זו עברו כ- 25,000 יהודים גירוש המוני מהמדינה ורכושם הוחרם, ויותר מ-1,000 אחרים נשלחו למאסר ומעצר. בשנת 1967, אחרי מלחמת ששת הימים, פרץ גל נוסף של רדיפות נגד היהודים שנותרו במדינה, שגרם לעזיבת אלפים נוספים. מתוך 75,000 יהודים שהיו במצרים בשיא פריחתה של הקהילה, נותרו בה כיום עשרות בודדות של יהודים.

דוגמא נוספת לרדיפות קשות נגד יהודים היא עיראק. בעקבות קבלת עצמאותה בשנת 1932, התרחשה בעיראק סדרת פוגרומים כנגד הקהילה היהודית, שהבולט בהם היה הפוגרום של שנת 1941- ה"פרהוד", במהלכו נרצחו 180, נפצעו מאות, ונהרס רכוש רב. החל משנת 1948, כש"ציונות" הוגדרה רשמית כפשע חמור, נתקבלו חוקים שונים שפגעו קשות בזכויות האדם של היהודים ובעקבות זאת נאלצו רוב היהודים לעזוב את עיראק. מקהילה שבשנת 1947 נמנו עליה 150,000 יהודים, נותרו אחרי שנת 1951 רק 6,000 נפש. הקהילה הקטנה שנותרה המשיכה לסבול מרדיפות (מעצרים, פיטורים ממקומות עבודה, הפקעת רכוש), ששיאן בשנת 1968, עת ניתלו 11

יהודים בבגדאד באשמת ריגול. כתוצאה מלחץ בינלאומי ממשלת בגדאד אפשרה בחשאי לרוב היהודים לצאת מהמדינה. כיום חיים בעיראק יהודים ספורים.

גם יהודי לוב סבלו מרדיפות ופרעות עוד בתקופת השלטון הבריטי. פוגרום התחולל בנובמבר 1945, במהלכו נרצחו למעלה מ-140 יהודים בטרופולי ונהרסו בתי כנסת. ההתנכלויות האלימות והרדיפות בין השנים 1948 – 1951 הביאו לעזיבתם של רוב היהודים (כ-30,000) בשנים אלה. שורה של חוקים שחוקקו מאז והיוו פגיעה בזכויות האדם של היהודים, וכן המשך התנכלויות למעט היהודים שנותרו בלוב, הביאו ליציאתם של הנותרים לאחר מלחמת ששת הימים. כיום אין עוד יהודים בלוב.

תימן ועדן: בעקבות קבלת החלטת החלוקה בשנת 1947, סבלו יהודי תימן ועדן מהתנכלויות קשות שאילצו את כמעט את כל הקהילה היהודית לצאת משם. התוצאה הייתה שכמעט 50,000 איש עלו בין יוני 1949 לספטמבר 1950 לארץ במבצע "מרבד הקסמים".

חוקים ותקנות שפגעו בזכויות האדם של היהודים אפיינו גם מדינות ערביות נוספות, כמו סוריה ומדינות צפון אפריקה. כתוצאה מכך עזבו בני קהילות אלה במהלך השנים את ארצות מוצאם, רובם הגיע לישראל וחלקם למדינות אחרות. כיום, נותרו רק כ-7,000 יהודים במדינות ערב, רובם במרוקו.

תפקיד הליגה הערבית: בסוף שנת 2007 נחשפה⁹ "טיוטת חוק" של הוועדה הפוליטית של הליגה הערבית, שעמדה על הפרק מייד לאחר קבלת תכנית החלוקה באו"ם, והמצביעה על תכנית שמטרתה לרדוף את היהודים במדינות ערב ולהפכם לבני ערובה. ההצעה חוברה על ידי מצרים, ירדן, עיראק, לבנון, ערב הסעודית, סוריה ותימן. סעיפי ההצעה תואמים באופן ברור לצעדים שמדינות ערב נקטו בפועל נגד היהודים במדינות ערב. התכנית כוללת שבעה מרכיבים, בהם:

- כל היהודים במדינות ערב יוגדרו כ"חברי מדינת המיעוט היהודי בפלסטין", דהיינו שלילת אזרחותם ואפיונם כאזרחים של האויב – של ישראל. מייד לאחר מכן נפתח תהליך של שלילת אזרחות מיהודים רבים בכל אחת ממדינות הליגה;
- הקפאת חשבונות הבנק של יהודים ושימוש בכספיהם למימון המלחמה נגד ישראל. בעקבות זאת מדינות ערב חוקקו חוקים שהקפאו חשבונות בנק של יהודים רבים;
- הפקעת רכוש של "ציונים אקטיביסטים". בפועל המושג "ציונות" הפך ברחבי האזור ל"פשע", ובמקרים מסוימים אף בר עונש מוות, ורכוש יהודי החל להיות מופקע במדינות ערב השונות.
- רק יהודים שהם נתיני מדינות זרות ייחשבו כניטראליים, כלומר אחרים – ייחשבו כאויבים;
- מעצר של ציונים אקטיביסטים;
- מתן זכות "לפעול כרצונם" ליהודים המוכיחים פעילותם האנטי ציונית או נכונים להצטרף לצבאות ערב הלוחמים בישראל.

⁹ מעריב, 21 נובמבר, 2007 - <http://www.israblog.com/?l=he&a=37966>

מעבר לכך במישור המדיני, היו הצהרות של נציגי מדינות ערב באו"ם בדיונים על תכנית החלוקה, שכללו אימים נגד היהודים בארצותיהם; חקיקה זהה באופן בולט וצווים מפלים שנקטו מדינות ערביות רבות, תוך הפרה של זכויות אדם וחירויות בסיסיות של היהודים במדינות ערב; ועדויות והערכות לגבי הסכנה בה נתונים יהודי ערב הופיעו בדיווחי עיתונות מאותה תקופה.

חוסר סימטריה בגישה הבינלאומית לשתי אוכלוסיות הפליטים במזרח התיכון¹⁰

למרות שהעקירה המסיבית של יהודים ממדינות ערב הינה תוצאה של הפרה בוטה של החוק הבינלאומי על ידי מדינות ערב, ולמרות שבפועל מספר הפליטים היהודים (כ- 860,000) והפליטים הפלסטינים (726,000 פליטי 1948 ו-150,000 פליטי 1967) שהפכו לפליטים כתוצאה ממלחמות בין מדינות ערב וישראל, סוגיית הזכויות של הפליטים היהודים יוצאי מדינות ערב מעולם לא טופלה באופן הולם.

הנרטיב של פליטים אלה אינו מוכר דיו היות והם לא נשארו פליטים זמן רב ולא רצו להחשיב עצמם כפליטים מתוך מאות אלפי היהודים שברחו ממדינות ערב בין השנים 1948-1972, כשני שלישי התמקמו בישראל, והשאר במקומות אחרים, בלא פיצוי על רכושם הפרטי והקהילתי שהוחרם על ידי מדינות ערב. לעומת זאת, נראה כי מדינות ערב והפלסטינים בחרו להנציח את מעמדם של הפלסטינים כפליטים במדינות ערב ובמחנות הפליטים בגדה המערבית וברצועת עזה.

יהודים עקורים אלה הם פליטים לכל דבר, גם על פי הגדרות האו"ם לפליט. כך, אזכור נושא הפליטים בכל ההסכמים הדו-צדדיים והרב-צדדיים ובכל מסגרות המשא ומתן הוא גנרי, ומאפשר הכרה והכללה של כל פליטי המזרח התיכון – יהודים נוצרים ומיעוטים אחרים (ראה פירוט בהמשך).

בעוד שההיחלצות לסייע לפליטים הפלסטינים הייתה מיידית ונחרצת, הרי שהיחס לפליטים היהודים לא גילתה הקהילה הבינלאומית עניין דומה. במשך התקופה שחלפה מאז שנת 1948, לא הייתה תגובה בינלאומית מקבילה או שוות ערך, במטרה להקל על הסבל של הפליטים היהודים יוצאי ערב. בנוסף לכך, מאז 1948, הושקעו מיליארדי דולרים מצד הקהילה הבינלאומית – על ידי האו"ם, הגופים המסונפים לו והמדינות החברות בו – כדי להעניק סעד וסיוע לפליטים הפלסטינים. סוכנויות וארגוני או"ם רבים, וכן ארגונים חדשים היו מעורבים במגוון של מאמצים, על מנת להעניק הגנה, סעד וסיוע לפליטים הפלסטינים. אולם תשומת לב כזו וסיוע כזה על ידי סוכנויות האו"ם לפליטים היהודים ממדינות ערב, לא ניתן לפליטים היהודים.

¹⁰ פרק זה מבוסס על - Jewish Refugees from Arab Countries: The Case for Rights and Redress - <http://www.justiceforjews.com/jjac.pdf>

סוכנויות וארגוני או"ם רבים מטפלים מאז שנת 1948 בצרכים השונים של הפליטים הפלסטינים ומעניקים להם סיוע בתחומים שונים. ביניהם יוזכרו:

United Nations Conciliation Commission for Palestine (UNCCP), שהוקמה בסוף 1948 במגמה לסייע לממשלות והשלטונות הדואגים להשיג פתרון סופי לבעיה הפלסטינית, ולהעניק הגנה ולקדם פתרון קבע לפליטים הפלסטינים; ו-United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees (UNRWA), שהוקמה ייעודית בדצמבר 1949 על מנת לסייע לפליטים הפלסטינים. היום UNRWA מעניקה סעד בסיסי, ושירותי בריאות, חינוך וחברה לכ-3.8 מיליון פליטים וצאצאיהם (לפי הערות או"ם מספרם המקורי היה 725,000). לצד אלה פועלים עוד כמה גופים של האו"ם שקיבלו מנדט לטפל בפליטים הפלסטינים, ובכלל זה בעיית הפליטים הפלסטינים.¹¹

ההשוואה היחידה שניתן לעשות בין הפליטים הפלסטינים והיהודים מבחינת הטיפול והיחס של האו"ם הינה ששניהם הוגדרו כפליטים תחת החוק הבינלאומי, כשכל אוכלוסיית פליטים בהתאם להגדרות מוסכמות של גופים בינלאומיים שונים – הפלסטינים –ע"י UNRWA והיהודים ע"י UNHCR. בכך מסתיים השוויון ביחס של האו"ם לשתי הקטגוריות של פליטים. מאז 1948, רק גוף אחד של האו"ם הנציב העליון של האו"ם לפליטים (UNHCR) התייחס לצרכים של הפליטים היהודים ממדינות ערב. החל משנת 1957 ועד שנות השבעים המוקדמות, גוף זה נקט יוזמות מסוימות, תוך ניסיון לקדם את העברת הנכסים בעקבות התיישבותם של היהודים בארצות מגורים חדשות. אבל למרות כוונותיו הטובות, פעולות ההגנה והשיקום שניתנו לפליטים היהודים על ידי הנציב לא ייצגו אפילו חלק קטן מהסיוע המסיבי שניתן לפליטים הפלסטינים על ידי הקהילה הבינלאומית.

הניגודים בין הטיפול של האו"ם בפליטים הפלסטינים לבין התייחסותו לפליטים היהודים בולט:

- מאז 47, היו כ-850 החלטות של מועצת הביטחון של האו"ם העוסקות למעשה בכל אספקט של הסכסוך הערבי – ישראלי במזרח התיכון.
- כ-130 מתוך החלטות אלה עוסק ישירות וייעודית ב"סבל" של הפליטים הפלסטינים.
- באף אחת מתוך מאות ההחלטות העוסקות במזה"ת, אין התייחסות ספציפית, או איזשהו ביטוי של דאגה לכ-860,000 יהודים שחיו, או נעקרו ממדינות ערב במהלך המאה העשרים.
- סוכנויות וארגוני או"ם רבים היו מעורבים במגוון של מאמצים, ואחרים נוסדו במיוחד לשם כך, וכל זאת, כדי לספק סעד וסיוע לפליטים הפלסטינים. לא ניתנה תשומת לב וסיוע דומים מצד סוכנויות האו"ם לפליטים היהודים יוצאי מדינות ערב.
- מאז שנת 1948, מיליארדי דולרים הושקעו מצד הקהילה הבינלאומית – על ידי האו"ם, הגופים המסונפים לו והמדינות החברות בו – כדי להעניק סעד וסיוע לפליטים הפלסטינים. במשך תקופה זו, מעולם לא ניתן סיוע כספי בינ"ל כזה כדי להקל על סבלם של הפליטים היהודים.

¹¹ בין הגופים הללו יוזכרו: Committee on the Exercise of the Inalienable Rights of the Palestinian People; The Division for Palestine Rights; Office of the United Nations Special Coordinator for the Occupied Territories (UNSCO)

מאז הקמת המדינה היו לא מעט מקרים בהם ממשלת ישראל וגופים יהודיים ואחרים העלו בפני האו"ם, הנהגת האו"ם והמוסדות המסונפים לו אודות הבעיה של הפליטים היהודים וביקשו את התערבותם על מנת להקל על הסבל של היהודים שברחו ממדינות ערב. לדוגמא:

- בנובמבר 1956, שרת החוץ דאז של ישראל גולדה מאיר כתבה שני מכתבים למזכ"ל האו"ם אודות "הפעולה שממשלת מצרים נקטה נד הקהילה היהודית במצרים".
- בדצמבר 1956, הנרי קאבוט לודג', נציג ארה"ב לאו"ם הצהיר כי הוא שותף "לדאגה מדיווחים על הסבל של יהודי מצרים".
- בינואר 1957, פיליפ קלוצניק, כתב בשם ה"בורד", של הארגונים היהודיים למזכ"ל האו"ם דאז דאג האמרשלד, וביקש ממנו לנצל את שרותיו הטובים די להניא את ממשלת מצרים לחדול מהרדיפות נגד היהודים "שעלולות להביא לחיסול הקהילה היהודית העתיקה של מצרים".
- בדצמבר 1968, כתב ארגון זכויות אדם לא יהודי למזכ"ל האו"ם בו הסב את תשומת הלב ל"מצב במצרים, סוריה ועיראק, המייצגות הפרות מתמשכות וחמורות של זכויות אדם".
- באוקטובר 1977, במהלך נאום במושב העצרת הכללית של האו"ם, דיבר שר החוץ דאז משה דיין נגד היחס המפלה נגד יהודים במדינות ערב.
- בדצמבר 1979, עמד שגריר ישראל באו"ם יהודה בלום על הרעת היחס מצד לטונות סוריה ליהודי סוריה.
- בנובמבר 1987, התייחס שגריר ישראל באו"ם יוחנן ביי, במהלך נאום בעצרת הכללית של האו"ם ל"מלחמה האלימה שניזומה על ידי הערבים נגד ישראל בשנת 1948, "שהביאה לאקסודוס של יהודים מארצות ערב".

אולם למרות התרעות אלה בפני האו"ם וצעדים אחרים, האו"ם לא קיבל אפילו החלטה אחת המביעה דאגה מהסבל והגורל של קרוב למיליון יהודי עקורים ממדינות ערב, והקהילה הבנילאומית לא נקטה שום פעולה שנועדה לשפר את מצבם.

הצידוק החוקי לזכותם של הפליטים היהודים לשעבר יוצאי מדינות ערב - לפיצוי¹²

על פי אמות מידה בינלאומית, הזכות הבסיסית של קורבן- פליט היא זכות התיעוד, הזיכרון, הרדיפה אחר אמת, הזכות לצדק ופיצוי, הזכות למתן דין וחשבון, והחובה של אחריות המדינה. כל אלה הם תנאים מוקדמים לפיוס בין עמים ומדינות. לפיכך, ליהודים יוצאי ערב יש את הזכות לדרוש פיצוי על העוול שהפך אותם לפליטים. בהקשר של המזרח התיכון, ההתעלמות מהזכויות של היהודים יוצאי מדינות ערב, אינה צודקת. על פי אמות מידה של חוק וצדק, יהיה זה בלתי הולם להכיר בטענה של הפליטים הפלסטינים לפיצוי, מבלי להכיר בזכות לפיצוי לפליטים היהודים לשעבר יוצאי מדינות ערב.

¹² פרק זה מבוסס על - <http://www.justiceforjews.com/jiac.pdf> Jewish Refugees from Arab Countries: The Case for Rights and Redress

הכרה בזכויות היהודים שנעקרו ממדינות ערב נועדה לתקן עוול היסטורי שנגרם ליהודים אלה, שהיה מנת חלקם, כתוצאה מהסכסוך הישראלי – ערבי. יש להדגיש כי הקריאה הלגיטימית להכיר בזכויותיהם ובפיצוי להם אינה מסע נגד הפליטים הפלסטינים ואסור שתתפרש כמהלך אנטי ערבי. לזכויותיהם של יהודים אלה זו יש ביסוס בחוק הבינלאומי והיא מעוגנת בשורה של התבטאויות וכן בניסוחים של הסכמי שלום אזוריים:

ההגדרה הבינלאומית של המונח "פליט"

ההגדרה הבינלאומית של המונח "פליט" - תופשת בצורה ברורה לגבי היהודים העקורים יוצאי מדינות ערב: לפי הגדרה זו, פליט הוא אדם אשר בשל היותו "נתון לחשש מבוסס להיות נרדף בשל סיבות של גזע, דת, לאום, חברות בקבוצה חברתית מסוימת, או דעה פוליטית, הוא נמצא מחוץ לארץ הלאום שלו, והוא אינו יכול, או בשל החשש בו הוא נתון – אינו רוצה להיות תחת ההגנה של ארץ זו" (...). אמנת 1951 העוסקת בסטטוס של פליט).¹³

הנציב העליון של האו"ם לפליטים (UNHCR)

הנציב העליון של האו"ם לפליטים פסק בשתי הזדמנויות, משנת 1957 ושוב, בשנת 1967, כי יהודים שברחו ממדינות ערב הינם פליטים הנופלים במנדט של הנציב:

- "עוד בעיה דחופה מתעוררת עתה: והיא של פליטי מצרים. אין לי ספק שפליטים אלה ממצרים, שאינם יכולים או אינם רוצים להיות תחת ההגנה של ממשלת הלאום שלהם – נופלים במנדט של משרד. (אוגוסט לינדט, הנציב העליון של האו"ם לפליטים, דו"ח של הוועד הפועל ה- UNREF, מושב רביעי – ג'נבה 29 בינואר עד 4 בפברואר 1957.
- "אני מתייחס לדין האחרון שקיימנו בנושא הפליטים במדינות המזרח התיכון וצפון אפריקה, כתוצאה מאירועים אחרונים. אני יכול עתה לדווח לכם כי אנשים כאלה יכולים על פניו להיחשב [כנופלים] במנדט של משרד. (ד"ר א. ג'אהן, משרד הנציב העליון של האו"ם, הנציב העליון של האו"ם לענייני פליטים, מסמך מס' 7/2/3 לוב, 6 ביולי, 1967).

אזכור במסגרת החלטת מועצת הביטחון 242

אחת מאבני היסוד שהתוותה את העקרונות להסדר שלום במזרח התיכון היא החלטה 242 שהתקבלה פה אחד במועצת הביטחון, ב-22 בנובמבר, 1967. ההחלטה, שעדיין נחשבת לכלי העיקרי ליישוב הסכסוך הערבי - ישראלי, קובעת כי הסכם שלום כולל במזה"ת חייב לכלול "פתרון צודק לבעיית הפליטים". לא נעשתה בהחלטה הבחנה בין פליטים פלסטינים ויהודים. העובדה שלא הוזכרו בה ספציפית הפליטים הפלסטינים, אלא "הפליטים" מעידה על כוונת המחוקק לטפל בכל אוכלוסיות הפליטים שנוצרו בעקבות הסכסוך הערבי – ישראלי. כוונת הקהילה הבינלאומית לכלול בהחלטה 242 את הפליטים היהודים, מוכחת על ידי העובדה שבמהלך הדיון באו"ם, משלחת ברית המועצות לשעבר ניסתה להגביל את ה"פתרון צודק" שהוזכר בהחלטה 242 רק לפליטים הפלסטינים. (S/8236, שנידונה במועצת הביטחון בישיבתה ה-1382 ב-22 בנובמבר, 1967, במיוחד בסעיף 117, במילותיו של שגריר בריה"מ קוזניצוב). ניסיון זה נכשל, והוא מצביע באופן ברור על כוונת הקהילה הבינ"ל לא להגביל את "פתרון צודק לבעיית הפליטים" רק לפליטים הפלסטינים.

¹³ http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/o_c_ref.htm

יתר על כן, השופט ארתור גולדברג, הנציג הבכיר של ארה"ב לאו"ם, שהיה מעורב בגיבוש החלטה 242 שהתקבל פה אחד, ציין כי: "השמטה בולטת בהחלטה 242 היא לכל אזכור של פלסטינים, מדינה פלסטינית בגדה המערבית, או אש"פ. ההחלטה מתייחסת למטרה של 'השגת פתרון צודק לבעיית הפליטים'. ניתן להניח כי ניסוח זה מתייחס לפליטים הערבים והיהודים כאחד, על שום מספר כמעט זהה של כאלה שאיבדו את בתיהם כתוצאה מכמה מלחמות..."

כל אלה מעידים כי הניסוח של החלטה 242 נועד לטפל בכל אוכלוסיות הפליטים, ובכלל זה הפליטים היהודים.

יזמות רב-צדדיות ליישוב הסכסוך במזרח התיכון

כל יזמות השלום וההסכמים שנחתמו בין ישראל ושכנותיה, לא התייחסו במפורש רק לפליטים הפלסטינים, אלא דיברו על הפליטים בלשון שממנה משתמע שיש לטפל בכל אוכלוסיות הפליטים, כולל הפליטים היהודים:

ועידת מדריד, שהתכנסה לראשונה באוקטובר 1991, פתחה מו"מ היסטורי ישיר בין ישראל ורבות משכנותיה הערביות. בדברי הפתיחה בוועידה שהתכנסה לפתוח בתהליך הרב צדדי (ינואר 1992), מזכיר המדינה האמריקאי דאז, ג'יימס בייקר לא עשה כל הבחנה בין פליטים פלסטינים ויהודים, כשדיבר על המנדט של קבוצת העבודה לענייני פליטים: "הקבוצה לענייני פליטים תבחן דרכים מעשיות לשפר את גורלם של אנשים ברחבי האזור שנעקרו מבתיהם."

באופן דומה, מפת הדרכים לשלום במזרח התיכון (שפורסמה באפריל 2003) שהקוורטט (האו"ם, ארה"ב, האיחוד האירופי ורוסיה) מקדם אותה- מתייחסת גם כן בשלב III ל" פתרון מוסכם, צודק, הוגן וריאלי לבעיית הפליטים", ניסוח שמתאים לפליטים פלסטינים ויהודים כאחד.

ההסכמים הדו צדדיים בין ישראל לשכנותיה

כל ההסכמים הדו-צדדיים בין ישראל לערבים מתייחסים לנושא הפליטים, ובמסגרתם, מצרים, ירדן והפלסטינים אישרו שפתרון כולל לסכסוך הערבי - ישראלי מחייב "פתרון צודק" ל"בעיית הפליטים" שיכלול הכרה בזכויות והטענות של כל פליטי המזרח התיכון.

ההסכמים בין ישראל ומצרים

הסכם קמפ דייויד משנת 1978 ("הסכמי קמפ דייויד") כוללים, בסעיף A(1)(f), התחייבות של מצרים וישראל "לפעול האחת עם השנייה ועם גורמים נוגעים אחרים לכוון נוהלים מוסכמים לפתרון מהיר, צודק וקבוע של בעיית הפליטים". חוזה השלום הישראלי מצרי משנת 1979 (סעיף 8) קובע כי "הצדדים הסכימו לייסד ועדת תביעות לפתרון הדדי של כל התביעות הכספיות". תביעות אלה כללו את התביעות של הפליטים היהודים לשעבר שנעקרו ממצרים.

הסכם השלום בין ישראל לירדן משנת 1994

סעיף 8 בחוזה השלום הישראלי-ירדני, אודות "פליטים ועקורים" מכיר בפסקה 1, ב"בעיות האנושיות המסיביות שנוצרו בקרב שני הצדדים כתוצאה מהסכסוך הערבי-ישראלי במזה"ת". האזכור של "בעיות אנושיות מסיביות" גם כאן, מכון לכך שהסבל של כל הפליטים ב"סכסוך במזה"ת" כולל פליטים יהודים ממדינות ערב.

ההסכמים הישראליים פלסטינים מאז 1993

כמעט כל התייחסות לבעיית הפליטים בהסכמים הישראליים-פלסטינים, מאזכרת "פליטים", מבלי לאפיין באיזו קהילת פליטים מדובר, כולל הצהרת העקרונות של ה-13 בספטמבר 1993 [סעיף V (3)], והסכם הביניים מספטמבר 1995 [סעיף XXXI (5)]. שני הסכמים אלה מתייחסים ל"פליטים" כנושא לדיון במו"מ על הסדר הקבע, בלי אפיון.

הצהרות מנהיגים פוליטיים

ההכרה בצורך להתייחס גם לבעיית הפליטים היהודים יוצאי מדינות ערב, באה לביטוי בדבריהם של מנהיגים פוליטיים:

- בעקבות הסכם "קמפ דייוויד II", נשיא ארה"ב דאז ביל קלינטון הכיר בזכות היהודים העקורים ממדינות ערב ב-27 ביולי 2000, בראיון עם הטלוויזיה הישראלית, בצינו כי: "ישראל מלאה באנשים, אנשים יהודים, שגרו תחת שלטונם של מדינות ערב, שבאו לישראל משום שהפכו לפליטים במדינותיהם".
- נשיא ארה"ב לשעבר ג'ימי קרטר, אחרי שהצליח להביא לחתימת הסכמי קמפ דייוויד (בשנת 1978) ולחזרה השלום הישראלי-מצרי (בשנת 1979), הצהיר במסיבת עיתונאים ב-27 באוקטובר 1978 כי: "לפלסטינים יש זכויות.....ברור שיש פליטים יהודים...יש להם אותם זכויות כפי שיש לאחרים".
- ראש ממשלת קנדה פול מרטין העניק ב-3 ביוני 2005 בראיון לרשת תקשורת יהודית הצהרה עליה חזר אחר כך במכתב ב-14 ביולי 2005 כי: פליט הוא פליט והמצב של הפליטים היהודים ממדינות ערב חייב לקבל הכרה. לכ הפליטים ראויים להתייחסות משום שהם איבדו גם רכוש פיזי וגם הקשר היסטורי".

נורמות בינלאומיות חדשות בתחום זכויות האדם

בזירה הבינלאומית, התפתחו בשני העשורים האחרונים נורמות חדשות בתחום חירויות הפרט וזכויות האדם. במסגרת זו, גברה פעילותם של ארגונים רבים העוסקים בזכויות אדם, ופעילות זו זוכה ליחס חיובי וללגיטימיות מצד ממשלות וארגונים בינלאומיים. המקרה של הפליטים היהודים הינו סוגייה לגיטימית נוספת שראויה להתייחסות במסגרת נורמות אלה.

הטיפול ברמה הלאומית בישראל – האם לקראת שינוי?

ממשלות ישראל אמנם קיבלו במשך השנים החלטות ממשלה שונות בנושא היהודים יוצאי מדינות ערב, במסגרתן הדגישו את מחויבותן לקדם את זכויות היהודים יוצאי מדינות ערב ולפצותם (החלטה 34 משנת 1969, החלטה 1544 משנת 2002, החלטה 1250 משנת 2003, החלטה 4279 משנת 2005 והחלטה 1263 משנת 2007). בעקבות ההמלצות של החלטות אלה פועל במשרד המשפטים גוף העוסק באיסוף אינפורמציה, נתונים, טענות ומסמכים אודות רכוש פרטי וציבורי, במטרה שאלה ישמשו כביסוס לתביעות כלפי המדינות האמורות וגורמים בינלאומיים. עד כה נרשמו במאגר זה רק כ-15,000 משפחות. מספר קטן זה מעורר שאלות, ואולי מצריך בדיקה של הסיבות לכך.

מתוקף החלטות הממשלה גם הוקמו ועדות שרים ייעודיות לנושא, ונקבע כי מדינת ישראל תוביל ותרכז את הטיפול בנושא זכויות ורישום התביעות של היהודים שעזבו את ארצות ערב כפליטים, בארץ ומחוצה לה, מול גורמי פנים וחוץ כולל ארגונים יהודים בחו"ל. ההחלטה האחרונה, החלטה 1263 משנת 2007, קבעה כי השר לענייני גמלאים רפי איתן יפקד על נושא ויעמוד בראש ועדת שרים שתהיה אחראית לפרסום קול קורא, כאמור בסעיף ב(2)ג) להחלטה מספר 1250, "אשר יקרא לכל המעוניין ולכל בעל מידע, לפנות לצורך רישום זכויות, על בסיס המפורט בהחלטות הממשלה".¹⁴

כל הסכמי השלום, כמו גם הסכמים אחרים, שנחתמו עד היום בין ישראל למדינות ערב ולפלסטינים כללו התייחסות לכך שפתרון הסכסוך מחייב "פתרון צודק" ל"בעיית הפליטים", שיכלול הכרה בזכויות והטענות של כל פליטי המזרח התיכון;

אולם למרות כל אלה, ניתן לומר כי עד הקיץ האחרון, מדינת ישראל לא פעלה דיו ברמה הממלכתית על מנת לקדם את ההכרה בפליטים היהודים לשעבר, יוצאי מדינות ערב, ולפעול להשבת זכויותיהם ולהכרה במורשתם. מסיבות שאינן ברורות, הנושא לא זכה להתייחסות הולמת גם בכנסת, בתקשורת ואפילו באקדמיה. נראה כי התחושה שממשלת ישראל לא עשתה דיו ברמה הממלכתית, היא שעומדת מאחורי יוזמות פרטיות של יוצאי עיראק מהעת האחרונה לתבוע פיצויים ממשלת עיראק, וכן עתירה העומדת מזה ארבע שנים בפתחו של בג"ץ, בו המדינה נדרשת לפרט את פעילותה בנושא הפיצויים ליהודים יוצאי עיראק. בדיון האחרון בבג"ץ בנושא ב-6 באוקטובר 2008, המדינה נדרשה להשיב תוך 21 יום לבקשת העותרים.

מאז הקיץ האחרון, חל שינוי בגישה של גורמים ממלכתיים בישראל בנושא: משרד הגמלאים בראשותו של השר רפי איתן, המופקד מטעם ראש הממשלה על נושא השבת הזכויות והרכוש של היהודים שעזבו את מדינות ערב כפליטים,¹⁵ וכן מנכ"ל המשרד מא אבי ביצור מובילים עתה מהלך להעברת "הצעת מחליטים" בממשלה, הקוראת לממשלת ישראל לפעול כך שבמסגרת מו"מ דו-צדדי או רב-צדדי עתידי על פתרון בעיית הפליטים הפלסטינים, בכל אזכור של הכרה בפליטים, קביעת מנגנוני הפיצוי והשבת הפיצוי בפועל – תהיה גזירה שווה, עקרונית ומעשית, לפליטים היהודים והפליטים הפלסטינים; ושהסדר שלום כולל ובר קיימא במזרח התיכון, יותנה בפתרון בעיית הפליטים היהודים. לצורך מימוש החלטת הממשלה 1263 האמורה, ושדרוג הטיפול בנושא הפליטים ברמה הממלכתית, הוקם במשרד הגמלאים אגף ייעודי לנושא בראשותו של מר אהרון מור.

¹⁴ <http://www.pmo.gov.il/PMO/Archive/Decisions/2007/02/des1263.htm>

¹⁵ בתוקף החלטת ממשלה 1263 מיום 25 פברואר 2007 - <http://www.pmo.gov.il/PMO/Archive/Decisions/2007/02/des1263.htm>

נראה כי חל שינוי גם בעמדת משרד החוץ בנושא, דבר המוצא את ביטויו גם בשיחות המתקיימות עם הפלסטינים.¹⁶

התעוררות מסוימת ניכרת גם ברמה המפלגתית: שר הדתות יצחק כהן ציין, במסגרת כנס שהתקיים בנושא באוניברסיטת בר-אילן (24 בנובמבר 2008),¹⁷ כי בכונת מפלגתו ש"ס לקדם תכנית מדינית אותה היא מקווה להוציא לפועל בממשלה הבאה. השר ציין כי החל במהלך שמטרתו להעלות את הסוגיה לסדר היום הציבורי בארץ ובעולם. התכנית שהציג, מדברת גם היא על טיפול מקביל ושווה בפליטים היהודים והפלסטינים בכל הנוגע לסוגיית הפיצוי, והתניית השגת הסכם שלום בר קיימא באזור, בפתרון בעיית הפליטים היהודים.¹⁸ לפי דיווח עיתונאי מהמפרץ,¹⁹ ש"ס אף הודיעה כי לא תתמוך באף ממשלה שתגיע להסדר עם הפלסטינים, אלא אם כן היא תכריח קודם לכן את מדינות ערב לפצות את הפליטים היהודים.

גם יושב ראש מפלגת הליכוד מר בנימין נתניהו²⁰ מכיר בצורך שעיקרון ההגינות ייושם כאשר ידון נושא הפיצוי לפליטים. על פי עמדה זו, כשם שהערבים הפלסטינים יוכלו לקבל פיצוי, כך צריך שגם הפליטים היהודים יוצאי ערב, המוגדרים כפליטים גם על ידי האו"ם, יקבלו פיצוי.

גם במישור הציבורי, גוברת ההתעניינות בנושא: סרט שהופק בנושא הפליטים היהודים, הוקרן לאחרונה בסינמטקים של ירושלים ובתל אביב, וזכה להתעניינות רבה. בעקבות ההקרנות התקיים פאנל של שאלות ותשובות; ערוץ 1 בטלוויזיה הישראלית עומד להקרין בקרוב את הסרט הנזכר, ונשקלת הפקה של סרט נוסף בנושא.²¹

הישגים לשתדלנות של ארגונים יהודיים בנושא ההכרה והפיצוי ליהודים יוצאי מדינות ערב

בשנה האחרונה, בולטת שתדלנות של גופים וארגונים יהודיים ברחבי העולם ובעיקר בארה"ב ובאירופה. שתדלנות זו הביאה (כנזכר לעיל) לקבלת ההחלטה ההיסטורית של הקונגרס האמריקאי, מאפריל השנה, המכירה בהפרת זכויות האדם, הגירוש בכוח, ונישול הרכוש של היהודים שנעקרו ממדינות ערב והמתנה כל סיוע או פיצוי לפליטים הפלסטינים בהגשת סיוע או פיצוי דומה ליהודים יוצאי מדינות ערב, כתנאי להסכם שלום כולל וצודק במזרח התיכון. שתדלנות בנושא מתבצעת על ידי ארגונים יהודיים גם מול הסנט האמריקאי, בכונה לזכות בהחלטה דומה. בשנה האחרונה היו לשתדלנות זו הישגים באירופה, בהובלת הארגון "צדק ליהודים יוצאי מדינות ערב" (JJAC): בחודש מרס נמסרה עדות בנושא בפני המועצה לזכויות אדם של האו"ם בג'נבה; עדות בנושא נמסרה בחודש יוני בפני בית הלורדים הבריטי; וביוני 2008 היה שימוע בבריטל, בפני הפרלמנט האירופי.²²

¹⁶ דיווח מה-2 בספטמבר, 2008 - http://www.themedialine.org/news/print_news_details.asp?NewsID=22604

¹⁷ השר התייחס לנושא בכנס של "מרכז דהאן" באוניברסיטת בר-אילן, בנושא: "חיי היהודים בארצות ערב: פעילות ציונית בצל דיכוי ופרעות".

¹⁸ הארץ, 25 בנובמבר, 2008.

¹⁹ The National (UAE) -

<http://thenational.ae/article/20081201/FOREIGN/462189485/113>

²⁰ "Doing What is Doable" - Uzi Arad,

<http://www.bitterlemons.org/issue/isr2.php>

<http://www.jpost.com/servlet/Satellite?cid=1227702431592&pagename=JPost%2FJPArticle%2FShowFull>

²¹ שם הסרט, הוא "הפליטים הנשכחים", בבימויו של מיכאל גרינשפן.

²² <http://www.justiceforjews.com>

מתבקשת פעולה לאומית-ממלכתית למען השבת הזכויות של היהודים יוצאי ערב

הסכסוך הערבי – ישראלי ייצר שני סוגי פליטים: פלסטינים ומאות אלפי פליטים יהודים, שכתוצאה ממסע שיטתי לביעור הנוכחות היהודית, נעקרו ממדינותיהם במזרח התיכון, בהם חיו במשך כ-2,500 שנים, ונושלו מרכושם. כיום נותרו בכל רחבי המזרח התיכון וצפון אפריקה רק כ-7,000 יהודים, (רובם במרוקו);

יהודים אלה הם פליטים גם על פי הגדרה הבינלאומית של המושג פליט: ההגדרה הבינלאומית של פליטות, תופשת גם ליהודים יוצאי מדינות ערב, ונציבות האו"ם לפליטים קבעה בשתי הזדמנויות (בשנים 1957 ו-1967) שיהודים שברחו ממדינות ערב הינם פליטים שזכאים לכל הזכויות על פי החוק הבינלאומי, אולם ההכרה בעניינם זכותם לפיצוי הוכחשה ונשללה מהם במשך שנים רבות.

עד כה הקהילה הבינלאומית הכירה רק בזכויות של הפליטים הפלסטינים ובפועל טיפלה רק בהם, מבלי שנקטה גישה דומה כלפי הפליטים היהודים יוצאי מדינות ערב. לכך – ביטויים רבים: מאז 1947 העצרת הכללית של האומות המאוחדות קיבלה כ-850 החלטות הנוגעות לסכסוך במזרח התיכון וכ-130 החלטות הנוגעות לפליטים הפלסטינים אך אף החלטה לא התקבלה בנושא היהודים יוצאי מדינות ערב, למרות שמספר הפליטים הפלסטינים דומה למספר היהודים שנאלצו לעזוב את מדינות ערב במהלך הסכסוך הערבי ישראלי; האו"ם והקהילה הבינ"ל נחלצו לסייע לפליטים הפלסטינים במיליארדים רבים של דולרים, בעוד היהודים יוצאי מדינות ערב לא זכו לכל סיוע או פיצוי.

מדינת ישראל היא הריבון האחראי להבטחת זכויותיהם של אזרחיה, הכוללים רבים מיוצאי מדינות ערב ושאיניהם, והיא מהווה גם מרכז העם היהודי שבתפוצותיו מתגוררים חלק מיוצאי מדינות ערב ושאיניהם, ומשום כך חלה עליה אחריות לקידום הטיפול בהשבת הזכויות של פליטים אלה; ממשלות ישראל הדגישו אמנם בהחלטות ממשלה שונות את מחויבותן לקדם את זכויות היהודים יוצאי מדינות ערב ולפצותם, וחלקן קרא לפעול למען איסוף אינפורמציה, נתונים, טענות ומסמכים אודות רכוש פרטי וציבורי; גם כל הסכמי השלום, כמו גם הסכמים אחרים, שנחתמו עד היום בין ישראל למדינות ערב ולפלסטינים כללו התייחסות לכך שפתרון הסכסוך מחייב "פתרון צודק" ל"בעיית הפליטים", שיכלול הכרה בזכויות והטענות של כל פליטי המזרח התיכון;

מדינת ישראל חותרת להסכם שלום כולל שיכלול את פתרון כל הבעיות העומדות בין מדינת ישראל למדינות ערב, ובתוכם הבעיות הנוגעות לזכויות ההכרה ותיקון העוול ההיסטורי שנגרם ליהודים יוצאי מדינות ערב. בעניין זה עומדים לרשותה של ישראל החלטות והתפתחויות בינלאומיות שמהווים תקדים עליו היא יכולה לבסס את טיעונה. ביניהם: החלטת מועצת הביטחון 242 משנת 1967 הקוראת ל"פתרון צודק של בעיית הפליטים" (מבלי שנעשתה בהחלטה הבחנה בין פליטים פלסטינים ויהודים); החלטה 185 של הקונגרס מחודש אפריל 2008, המדגישה את עניינה ודאגתה מהפרת זכויות האדם, הגירוש בכוח, ונישול הרכוש של היהודים שנעקרו ממדינות ערב והמתנה כל סיוע או פיצוי לפליטים הפלסטינים בהגשת סיוע או פיצוי דומה ליהודים יוצאי מדינות ערב, כתנאי להסכם שלום כולל וצודק במזרח התיכון; וכן התפתחויות שחלו בתחום זכויות האדם והחוק הבינ"ל, התומכות בזכות לפצות אוכלוסיות כדוגמת הפליטים היהודים יוצאי ערב, שסבלו מהפרות של זכויות אדם בסיסיות, ואף כוללות "תרופות" למימוש הזכות לפיצוי;

בחודשים האחרונים חל שינוי בגישה של גורמים ממלכתיים ואחרים לנושא וגוברת גם התעניינות הציבורית בו. המהלך האחרון הבולט בנושא זה, כאמור לעיל, הוא כוונת המשרד לענייני גמלאים להעביר בממשלה "הצעת מחליטים", המתווה את המדיניות אותה צריכה ממשלת ישראל לבצע בנושא הפליטים היהודים, ובמוקדה - הכרה בזכותם להכרה ולפיצוי; גזירה שווה עקרונית ומעשית בטיפול בהם ובפליטים הפלסטינים, בכל מסגרת של משא ומתן; והתניית הסכם שלום כולל בפתרון בעייתם. ואכן ראוי שממשלת ישראל תעמוד על העקרונות הבאים, עליהם מבוססת מדיניות מוצעת זו:

- הגדרת בעיית הפליטים כבעיה רב-לאומית, הכוללת את מאות אלפי הפליטים היהודים שנעקרו ממדינותיהם במזרח התיכון, בצפון אפריקה ובמפרץ הפרסי, והכרה בזכויות ובמורשת של היהודים ממדינות ערב ובצורך לתקן את העוול ההיסטורי שנגרם להם. המקרה של העקורים היהודים – הינו מקרה שווה ערך, אם לא יותר מזה, למקרה הפליטים הפלסטינים.
- הבהרת עמדתה שהסכם שלום כולל ובר קיימא במזרח התיכון, לא יוכל להתממש ללא פתרון בעיית היהודים יוצאי המזרח התיכון, צפון אפריקה והמפרץ הפרסי, וללא הכרה בזכותם להכרה ולפיצוי. ממשלת ישראל צריכה להנחות את כל באי כוחה ונציגיה במדינות השונות ובגופים בינלאומיים, לפעול לתמיכה ולמימוש עמדה זו.
- עמידה על כך שהסכם שלום כולל ובר קיימא באזור יושג ויתממש אך ורק אם יכלול פתרון צודק ליהודים יוצאי מדינות ערב. ממשלת ישראל צריכה לפעול כך שבכל התדיינות ויישום של החלטת מועצת הביטחון 242, על נגזרותיה, ל"פתרון צודק של בעיית הפליטים" – תהיה בהתייחסות להכרה בפליטים, קביעת מנגנוני הפיצוי והשבת הפיצוי בפועל לפליטים - גזירה שווה עקרונית ומעשית לפליטים היהודים ולפליטים הפלסטינים, על פי אותן אמות מידה של צדק, חוק ודין.
- שקידה על כך שבכל הסכם דו-צדדי או רב-צדדי שיושג במסגרות מו"מ ותהליכי הסדרים ואשר תהיה בו התייחסות למנגנוני סיוע או פיצוי לפליטות הערבית מארץ ישראל, תופיע התייחסות אופרטיבית שוות ערך ומקבילה למנגנוני סיוע ופיצוי לפליטות היהודית מארצות ערב.
- הוראה לכל נציגיה במדינות השונות ובגופים בינלאומיים, להשתמש באמירה, בייזום הצעות החלטה, בהצבעה, בהסברה ובפעולה על מנת להבטיח שכל ההחלטות המוסכמות – לרבות על ידה - הנוגעות לפליטים במזה"ת, והמתייחסות לפליטים פלסטינים, תכלולנה במקביל ובמפורש התייחסות שווה, על פי אותו עקרון, דין וחוק, לפתרון בעיית הפליטים היהודים יוצאי ערב. זאת, בדומה להחלטה 185 של הקונגרס האמריקאי.

מוצע שהמשרד לענייני גמלאים, האגף להשבת הרכוש היהודי הגזול בשיתוף פעולה עם הסוכנות היהודית, יגבירו ויעלו את המאמצים לאתר, לרשום ולמפות את הרכוש היהודי במדינות ערב השונות, בהתאם לארצות המוצא השונות, כדי לעשות שימוש במיפוי זה כבסיס לשיחות עתידיות או בהסכמים העתידיים. האגף להחזרת זכויות ורכוש יהודי במשרד הגמלאים, חייב להתאים עצמו לצרכים שיעלו בעת התקדמות הפעולות להשבת זכויות ורכוש יהודי ממדינות ערב.

מן הראוי שמשרד החינוך יעסוק בהוראת קורות יהודי מדינות ערב בעת החדשה על מנת שבוגרי מערכת החינוך יבינו את מלוא היקף הטרגדיה שהתחוללה ברחבי העם היהודי במאה ה-20.

מוצע לשקול הקמת מוזיאון להנצחת קורות יהודי מדינות ערב במאה ה-20. מוזיאון שכזה יכול לחזק את הצידוק שיש למדינה יהודית, ציונית ודמוקרטית באזור שהינו ברובו מוסלמי.

